

GALATA BANKERLERİ

HAYDAR KAZGAN

GALATA BANKERLERİ

Haydar Kazgan

Genel Yayın Numarası: 366

ISBN: 978-605-2294-84-0

1. Basım, Haziran 2022

EFLATUN Basım Dağıtım Yayıncılık Danışmanlık Yatırım ve Tic. Ltd. Şti. ©2022
Efil©2022

Bu kitabın tüm hakları saklıdır.
Herhangi bir şekil ya da yöntemle çoğaltılamaz.
Sertifika No: 45550

Kapak Görseli: Osmanlı Bankası Genel Müdürlüğü, 1896.

Genel Yayın Yönetmeni: Serenay Dıraz

Grafik Tasarım: Hatice Kübra Demirel

Son Okuma: Muhammet Ali Aydın

Baskı ve Cilt:

Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Ticaret Anonim Şirketi

Beytepe Köy Yolu No.3 Bilkent, Çankaya/Ankara

Telefon: 0312 266 44 10

Sertifika Nu.: 46519

EFİL YAYINEVİ

EFLATUN Basım Dağıtım Yayıncılık Danışmanlık Yatırım ve Tic. Ltd. Şti.

Bağcılar Mahallesi Şemsettin Günlaltay Caddesi 1283. Sokak Ata Apartmanı

No: 9/7 06670 Çankaya/Ankara Türkiye

Tel : (+90) 312 442 52 10

GSM : (+90) 530 108 99 76 Faks : (+90) 312 442 52 12

www.efilyayinevi.com . [instagram.com/efilyayinevi](https://www.instagram.com/efilyayinevi) . twitter.com/efilyayinevi

İÇİNDEKİLER

Sunuş	10
Önsöz	13

KISIM I

<u>Galata Bankerleri</u>	19
Galata Bankerlerinin Ortaya Çıkışı ve Osmanlı Ekonomisinde Yer Alışları.....	19
Sanayi Devrimi, Tüketim Toplumuna Açılış ve Galata Bankerleri.....	21
Yeni Bankerler ve İlk Bankanın Kuruluşu	22
<u>Bankerler ve Osmanlı Yönetimi</u>	26
Galata Bankerlerinin Osmanlı Yönetiminde Etkili Olmaları	26
Kırım Harbi Öncesi Para Spekülasyonları ve Galata Bankerleri	29
<u>Galata Bankerleri ve Kaime Denemesi</u>	32
Kaime İhracının Sebepleri ve Alınan Sonuçlar	32
Kâğıt Para Buhranından Çıkış, Altın ve Gümüş Sikke Basımı.....	33
İlk Üç Osmanlı Dış Borcu Karşısında Galata Bankerleri.....	34
<u>İlk Türk Anonim Şirketi Olan “Şirketi Hayriye”nin Kuruluşunda Galata Bankerlerinin Rolü</u>	38
Tüketim Toplumuna Geçiş Belgeleyen Bir Anonim Şirket: Şirketi Hayriye Senedi	38
Şirketi Hayriye'nin Kuruluşunda Galata Bankerlerinin Pay Sahibi, Komisyoncu ve Danışman Olarak Rollerini	42
Galata Bankerlerinin Şirketi Hayriye'nin Yönetiminde Oynadıkları Rol	45
<u>Osmanlı Bankası'nın Kuruluşuna Karşı</u>	
<u>Galata Bankerlerinden Gelen Tepkiler</u>	49
Osmanlı Bankası'nın Kuruluşunu Hazırlayan İç ve Dış Etkenler	49
Osmanlı Bankası'nın Kuruluşu ve Tarafına Sağladığı Faydalar.....	55
<u>Lamartine ve Galata Bankerleri</u>	64
A. De Lamartine'in Tarımcılığı ve İş Adamlığı.....	64
Lamartine İstanbul'da Galata Bankerleri Arasında	66
Lamartine'e Osmanlı İmparatorluğu'nun Büyük Lütü: Yılda 80.000 Kuruşluk Tahsisatın Hikâyesi.....	68
<u>Galata Bankerlerinin Kendi Aralarında</u>	
<u>Teşkilatlanması ve Konsolid Olayı</u>	71

Teşkilatlanmayı Gerektiren Sebepler.....	71
Hükümetin Para ve Esham ve Tahvilat Borsasını Düzenlemek İçin Yaptığı İlk Kanun Teklifi.....	73
Osmanlı İç İstikrazında İlk Konsolidasyon Olayı ve Galata Bankerleri.....	75
<u>Galata Borsası'nda Hava Oyunları, İlk Borsa Nizamnamesi,</u>	
<u>İlk Borsa Komiseri Abidin Bey'in Anlattıkları</u>	78
Hava Oyunlarında Kazananlar ve Kaybedenler	78
Konsolit Oyunlarının Tekniği ve Galata Borsası.....	81
<u>Galata Borsası'nın Dışa Açılması ve Repor-Depor İşlemleri</u>	86
Dışa Açılma veya Dışarıdan Kuşatılma	86
Galata Borsası'nda "Repor" ve "Depor" İşlemleri	87
Mahkemelere Düşen Bankerler, Mültezim Bankerlerin Borçları ve İlgili Belgeler.....	93
Devlete Borçlu Bankerler	95
<u>Galata Bankerlerinin Altın Çağı ve Tramvay Şirketi'nin Kuruluşu</u>	101
1871-1881 Yılları Arasında Galata Bankerlerinin Altın Yılları.....	101
Galata Bankerlerinin Kurdukları Şirketler: İstanbul Tramvayları A. Ş.	103
Bankerlerin Basın Sözcüleri ve Dalkavukları	106
<u>Mahmut Nedim Paşa Olayı - 1</u>	110
Mahmut Nedim Paşa Olayında Devlet Sırrı ve Galata Borsası'nda Çevrilen Dolaplar	110
Mahmut Nedim Paşa'nın İlk Sadaretindeki Mali İşler ve Galata Borsası.....	112
Abdülaziz, Mahmut Nedim Paşa'yı Azledip Mithat Paşa'yı Sadrazam Yapıyor	115
Sadrazam Olan Mithat Paşa, Mahmut Paşa ile Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın Siyaset Maksudatlı İstikraz İşini Bozuyor	116
<u>Mahmut Nedim Paşa Olayı - 2 (Bütün Avrupa Borsalarını Sarsan Olay)</u>	120
Mahmut Nedim Paşa'nın İkinci Sadareti ve Osmanlı Dış Borçlarında Yapılan Büyük Operasyon.....	120
Kararı Alan Komisyon Azalarının Kimliği: Bankerleri Aldatan Devlet Adamları.....	123
<u>Mahmut Nedim Paşa Olayı - 3 Mahmut Nedim Paşa'nın</u>	
<u>Kendini Savunması ve Bankerlerin Oyunu</u>	128
Faiz ve Anapara Taksitlerinin Yarıya İndirilmesinin Akisleri, Yorumu ve Mahmut Nedim Paşa'nın Savunması	128
Mahmut Nedim Paşa Olayında Bankerlerin Oyunu	132
<u>Bankerlerin Abdülaziz ve Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'ya Oyunu</u>	136
Abdülaziz ve Mahmut Nedim Paşa'nın Sonunu Getiren Olaylar: Bankerlerin Oyunu	136
Mahmut Nedim Paşa'nın Şirketi İltizamiye Konusunda Abdülaziz'e Yaptığı Açıklama ve Hükümetten Gelen Tepkiler.....	140

Abdülaziz'in Düşürülmesinde Galata Bankerlerinin Rolü	143
Abdülhamit'in, Amcası Abdülaziz'in Düşürülmesi ve Ölümünden Sorumlu Tuttuğu Kişiler Arasında Bankerler de Vardı	143
Sultan Murat'ın Borçları ve Abdülhamit'e Göre Abdülaziz'in Düşürülmesinde Bankerlerin Rolü.....	144
Bankerliğe Heves Eden Bir Sadrazam: Sadık Paşa	149
Sadık Paşa'nın Kısa Biyografisi.....	149
İşini Bilen Bir Maliye Nazırı ve Borsa Oyunlarının Çekiciliği	151
Sadık Paşa'nın Bankerlikten Gelen Ahlak Anlayışı.....	153
Sadık Paşa	157
Sadık Paşa'nın İkinci ve Üçüncü Defa Paris'e Gönderilişi ve Paris Sefirliği	157
Paris'te Dava Konusu Olan Anlaşmazlık Karşısında Sadık Paşa'nın Çabaları	160
Sadık Paşa'nın Başvekâlete Getirilişi: Zarifi ve Tocqueville Olayları.....	162
1877-78 Rus Savaşı ve Galata Bankerleri	167
Galata Bankerleri de Olmasa Halimiz Nice Olurdu?	167
Kaime Olayı ve Galata Bankerleri	168
Galata'nın Beyleri ve Efendileri	176
Mahmut Nedim Paşa Operasyonu Arifesinde Galata Borsası ve Galata Bankerleri ...	176
6 Ekim 1875 Tarihli Karardan Evvel Galata Borsası'nın Bir Haftalık Faaliyetine Bir Örnek.....	180
"Rüsumu Sitte" Yönetiminin Başarısı	185
Osmanlı Tahvilatı Sahiplerinin Akıbeti Hakkında İleri Sürülen Alternatifler ve Bunların Arasında Galata'dan Gelen Bir Örnek.....	185
Galata Beylerinin Osmanlı Toplumunda Yeniden Saygınlık Kazanması ve "Rüsumu Sitte" Uygulamasıyla Bazı Gerçeklerin Ortaya Çıkması	188
Société Générale de l'Empire Ottoman:.....	191
Finans Kapital Karşısında Galata Bankerleri	193
Galata Bankerleri ile Batılı Alacaklılar Arasındaki Rekabet ve Çekişme	193
Osmanlı Düyun-u Umumiyesi'nin Kurulmasından Sonra Galata Piyasası.....	196
Galata Bankerlerinin Kurdukları Kredi Kurumları	200
Bankerler ve Osmanlılık.....	202
"İş Birlikçi" Bankerler İddiaları ve Gerçekler	206

KISIM 2

<u>Galata'nın Beyleri ve Efendileri</u>	211
Mahmut Nedim Paşa Operasyonu Arifesinde Galata Borsası ve Galata Bankerleri.....	211
6 Ekim 1875 Tarihli Karardan Evvel Galata Borsası'nın Bir Haftalık Faaliyetine Bir Örnek.....	215
<u>Galata Bankerleri</u>	222
"Rüsümü Sitte" Yönetiminin Başarısı	222
Galata Beylerinin Osmanlı Toplamında Yeniden Saygınlık Kazanması ve "Rüsümü Sitte" Uygulamasıyla Bazı Gerçeklerin Ortaya Çıkması	225
<u>Finans Kapital Karşısında Galata Bankerleri</u>	230
Galata Bankerleri ile Batılı Alacaklılar Arasındaki Rekabet ve Çekişme.....	230
Osmanlı Düyun-u Umumiyesi'nin Kurulmasından Sonra Galata Piyasası	233
<u>Bankerler ve Osmanlılık</u>	239
"İş Birliği" Bankerler İddiaları ve Gerçekler.....	243
<u>Tütün Rejisi Kavgası</u>	247
Osmanlı Tütünleri ve Galata Bankerleri	247
<u>Reji Şirketi'nin Kuruluşu</u>	254
Leonidas Baltazzi'nin Projesi ve Tütün Rejisi Şirketi	254
Reji Şirketi'nin Mukavelesinin Ana Hatları	256
Reji'nin Kuruluşu ve Galata Piyasası	258
<u>Galata'nın Yeni Beyleri ve Eskilerin Proterleşmesi</u>	261
Finans Kapitalinin Osmanlı Devleti Gelirlerine El Koyması ve Galata Efendilerinin Proleterleşmesi.....	261
Bir Bankerin Acıklı Sonu "Zianetto" Olayı.....	264
<u>Galata'da Piyangoculuk Hamburg Piyangosu Soygunu</u>	269
Piyangoculuğa Rağbetin Sebepleri	269
Hamburg Piyangosu'nun Açtığı Çığır: Galata Yine Ümit Dağıtmaya Başlıyor	272
<u>İstanbul Su Şirketi'nin Kuruluşu</u>	276
Galata Bankerlerine Sağlanan Yeni Fırsatlar.....	276
İstanbul Suları Şirketi'nin Sermayesi.....	281
<u>İstanbul Su Şirketi'nin Su Tekelini Ele Geçirmesi</u>	284
Şirketin Evkaf Sularına Hâkim Olduğu ve Şebekenin İstanbul Cihetine Doğru Genişletilmesi.....	284
İstanbul Su Şirketi'nin Hesapları.....	286

Bir Osmanlı Bankerinin Ölümü	290
Arnavutköylü George Zarifi'nin Hayat Hikâyesi	290
Ünlü Bankerin Ölüm Haberinin Doğurduğu Yankılar	293
Galata'da Bir Yabancı	296
İstanbul Bankası'nın Kuruluşu ve George Coronio	296
İstanbul Bankası'nın 1881 Yılı Nisan Ayında Yapılan Genel Kurulu	299
George Zarifi'nin Mirası ve Fakir Müslümanlar	303
Bankerler ve Paşalar	303
Bir Galata Bankasının Genel Kurulu ve Zarifi'nin Mirası	305
Galata'da Bir Lotaryacı: Baron Hirsch	308
Galata'ya Demiryolları ile Gelen Lotarya (Loys Turcs) veya Rumeli Demiryolları İstikrazı	308
Hirsch'in Aracı Banker Olarak Kazancı	310
Rumeli Demiryollarının Finansmanı ve Galata Piyasası	315
"Garanti Kilometrik"ın Hikâyesi	315
Selanik-İstanbul Demiryolu Bağlantısı ve Garanti Kilometrik Uygulaması	317
Banker Abraham Kamondo'nun İstanbul'a Gelişi ve 1866 İstikrazı	323
Kamondo 1866 Yazını İstanbul'da Geçiriyor	323
1886 Gümrük İstikrazı ve Galata Bankerleri	326
Bulgarların Galata Piyasasındaki Oyunu	329
Berlin Kongresi'nde Alınan Karar	329
Fransız Tahvil Sahiplerinin Önemli Bir Mektubu ve Gerçekler	333
Galata'da Alman Finans Kapitali ve Bağdat Demiryolları	335
Almanya'da Finans Kapitalinin Oluşumu ve Galata Piyasası	335
Bağdat Demiryolu Yapım ve İşletmeciliğinde Alman Finans Kapitalinin Rolü	338
Batı Dünyasının Bankerleri ve Galata'nın Efendileri	342
Avrupa'da Rothschild ve Pereire Gibi İki Ünlü Banker Ailesinin Hikâyesi	342
Bizans Kapitalinin İki Eski Ortağı Birbirine Rakip Oluyor	344
Osmanlı Bankası ve Borsa Oyunları	349
Tarımdaki Ekonomik Krizin Osmanlı Bankası'na Etkisi	349
Primli Tahviller ve Yeni Hukuki Düzenleme	351
Tarım Kredileri, Osmanlı Bankası ve Galata Borsası	355
Osmanlı Tarımının Finansmanında Galata'nın Rolü	355
Osmanlı Bankası Genel Müdürünün Bankanın 1886 Yılı Faaliyet ve Hesapları Konusunda Yaptığı Açıklama	357

<u>Rumeli Demiryolları İkramiyeli Tahvilatına Getirilecek</u>	
<u>Yeni Esaslar ve Galata'nın Tepkisi</u>	361
Düyun-u Umumiye'nin Kuruluşundan Sonra Rumeli Tahvilleri	361
Rumeli Demiryolları Tahvilatı İçin Uygulanmak İstenilen Yeni Plan.....	364
<u>Osmanlı Merkantilizmi ve Osmanlı Finans Kapitali</u>	368
Osmanlı Merkantilizmi ve Sonuçları	368
Osmanlı İmparatorluğu'nda Merkantilist Sermayenin	
Finans Kapitaline Dönüşmesi.....	371
<u>Galata'da Dış Borç ve Yabancı Sermaye Çatışması</u>	374
Osmanlı Ekonomisinde Dış Borçlanma Yoluyla Devlet İşletmeciliği Denemeleri.....	374
Paris'ten Gelen Bir Mektup ve Osmanlı Merkantilistleri ve Yabancı Sermaye	376
<u>Galata Borsası'nın Dış İlişkileri ve New York Borsası</u>	380
19. Asrın Sonuna Doğru Osmanlı Ekonomisinde Dış İlişkiler ve	
Galata Borsası'nın Dış Açılma Özelliği.....	380
New York Borsası'nın 1887'deki Durumu ve Galata Borsası Bakımından Önemi	381
<u>Galata'da Alman, İngiliz, Fransız Çekişmesi</u>	385
Almanların Osmanlı Ekonomisini Ele Geçirmeye Başlaması	385
Almanların Osmanlı Ekonomisini Ele Geçirmeleri	387
<u>Galata'da Bankerlerin Madencilik Girişimleri</u>	391
Osmanlı Ekonomisinde Madencilik Sektörü Tartışması	391
Bulgaristan Simli Kurşun Madenlerinin Geçmişi	393
<u>Galata'da Anadolu Demiryollarından Beklenenler</u>	398
Galata Piyasasının Çıkması ve Anadolu'da İşletilmeyen Zenginlikler	398
Anadolu ve Asya Demiryolları Projeleri ve Galata Piyasası.....	400
<u>Galata'nın Yabancı Finans Kapitali Karşısındaki Direnişi ve Demiryolları</u>	404
Osmanlı Ekonomisindeki Hızlı Gelişme ve Demiryolları Yapımcıları	404
Demiryollarının Genişletilmesi, Askerî Hedefler ve Silah İthalatı	406
<u>Galata Piyasası ve Osmanlı Devleti'nin Silah İhtiyacının Karşılanması</u>	409
Galata Bankerlerinin Osmanlı Ordusunun Modernleşmesindeki Rolü	409
Değişen Silah Teknolojisi Karşısında Çare Bulma Girişimleri.....	411
<u>Bankerler ve Yeni Osmanlı Donanması</u>	415
Kırım Savaşı'nda Osmanlı Donanması.....	415
Abdülaziz Devrinde Savaş Sanayisinin Kurulmasında Bankerlerin Rolü.....	417
<u>Bankerler ve Silah Satıcıları</u>	421
Tatavlı Bir Rum Gencinin Hikâyesi: Banker Zagarof ve Silah Ticareti	421
Cevdet Paşa'nın Yazdıkları Bosna'da Kızların Türküsü,	

Abdülaziz'in Fransız Donanmasına Eşit Donanma Hikâyesi	423
Osmanlı Eğitim Politikası ve Borsacılık	427
19. Asrın Son Çeyreğinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Azınlıklar ve Türklerin Eğitim Seviyesi	427
Ahmet Mithat Efendi'nin Yazmadığı	430
Galata Borsası'nda Yoğun Faaliyetler ve Hükümetin Müdahalesi	434
Hükümetin Borsa Kapandıktan Sonra Dışarıda Borsa İşlemlerine Devam Edilmesini Yasaklaması ve Tepkiler	434
Galata Bankaları ve Yunan Dış Kredileri	436
EKLER	441
EK I: Galata Liberalizmi	441
1838 ve 1839 Yıllarında Yapılan Ticaret Anlaşmalarının Sonuçları	446
EK II: Galata'nın Osmanlılara Teslimi	448
EK III: Galata Bankerleri	452
EK IV: İstanbul Borsası'nın Tarihçesi	456
Borsanın Teşkilatı Sabıka ve Haziresi	462
EK V: Nizamnameler	466
EK VI: Tercüman-ı Hakikat Kupürleri	482
EK VII	488
Tanzimat ve Bankacılık	491
Baltacı'ya Bir Arsa Ferağı	495
Kont İzak Kamondo	499
EK VIII	501
Ahvali Maliye	505
Dizin	513

Sunuş

Osmanlı İmparatorluğu tarihte en uzun süre yaşayan devletler arasındadır. Devlet, bu kadar uzun süre yaşamasına rağmen iktisadi olarak hemen hiçbir zaman çok güçlü olmadı. Bunun nedenleri üzerine araştırmalar yapıldı, yapılacak. Ancak yadsınamayacak bir gerçek var; Osmanlı Devleti'nin iktisadi zayıflığının altında yatan en önemli neden eğitim sistemin yetersizliği ve bunun doğal bir sonucu olarak bilim ve teknolojiye geri kalmışlığıdır.

Mustafa Kemal ATATÜRK, bu zayıflığı gördüğü için laik Cumhuriyetin temellerinin sağlam bir zemine oturtmak amacıyla öncelikle ülkenin kurumsal yapısını değiştirmekle işe başlamıştır. Bu çerçevede kurulan Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu ve Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nin ayrı bir önemi vardır. ATATÜRK, bu üç kurum sayesinde gelecekte dilini ve tarihini bilen, araştıran yeni nesiller yetişmesini amaçlamıştır.

Bu hedefe kısmen de ulaşılmıştır. Türk tarihçileri arasında bir kesim, Annales Okulu'ndan yola çıkarak tarihin ancak iktisadi, siyasal, sosyal yapılar göz önüne alınarak yapılabileceğini gördü. Bunun yanında tarihçiliğin belgelere dayanması gerektiği akademik dünya tarafından genel kabul görür hale geldi.

Sözünü ettiğimiz olumlu gelişmeye rağmen, bu temelde tarih çalışmaları yeterince yapılmamıştır. Geçtiğimiz 100 yıl boyunca elbette önemli çalışmalar ve tarihçiler ülkemizin akademik dünyasına katkı vermiştir. Bu tarihçiler arasında yer alan Prof. Dr. Haydar Kazgan da özellikle iktisat tarihi alanında yapmış olduğu çalışmalarla sadece geçmişe değil, geleceğe de ışık tutacak yapıtlar üretmiştir.

Efil Yayinevi'ne 2021 yılında Haydar Kazgan'ın tüm eserlerinin telif hakkını almalarını önerdiğimde iki amacım vardı: Bunlardan ilki, baskısı tükenen kitapların gün yüzüne çıkmasını sağlamak; ikincisi ise, tarihin bugüne ve geleceğe nasıl ışık tuttuğunu bir kere daha göstermekti.

Osmanlı Devleti'nin mali çıkmaza girmesi 19. yüzyılın başlarında net olarak ortaya çıkarken, ekonomi ve devlet yönetimi çökene kadar adeta Galata bankerlerinin oyuncağı olmuştur. Aslında Osmanlı Devleti'nin Galata bankerleriyle ilişkisi, Haydar Kazgan'ın ifadesiyle "Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u ele geçirip Bizans yönetimine son verdikten" hemen sonra başlamıştır. Fatih Sultan Mehmet, Galata bankerleriyle anlaşma yapmış; Osmanlı yasalarına uyma koşuluyla kentin açık bir ticaret limanı olarak kalacağını ve vergiye bağladığı işlemlerin türü ne olursa olsun hiçbir şekilde Osmanlı yönetimince müdahaleye tabi tutulmayacağını fermanla ilan etmişti. Galata bankerleri Kanuni Sultan Süleyman döneminde daha rahat çalışmaya başlamıştır. Çünkü yönetim yasa ve kurallara uymuştur.

Fetih ekonomisinin çökmesiyle, Osmanlı padişahları, hatta padişahın bağımsız olarak yeniçeriler de Galata bankerleri üzerinde baskı kurmuş; keyfi yöntemlerle mallarına, paralarına el koymuşlardır. Bu durum, 19. yüzyılın başlarına kadar sürmüş, devletin borç almadan ayakta durmasının mümkün olmadığı yıllar başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin ilk dış borçlanmayı yaptığı 1854 yılına kadar, Galata bankerleri tek kredi verici olma kimliğini korumuştur.

1838 yılında İngilizlerle imzalan Balta Limanı Ticaret Antlaşması'yla Osmanlı Devleti açık pazar haline gelmiştir. Antlaşma, daha sonra başta Fransa olmak üzere diğer ülkelerle de imzalanmıştır. 1853-1856 yılları arasında Fransa ve İngiltere'nin desteğiyle Kırım Savaşı'nda Osmanlı galip gelse de Hazine büyük bir açıkla karşı karşıya kalmıştır. Bu açık, Galata bankerlerince kapatılmıştır.

Borç yükünün artması nedeniyle, sistemin olası tıkanıklığını engellemek ve daha işler hale getirmek için 1847 tarihinde meşhur iki banker Jacques Alléon ve Manolaki Baltazzi tarafından İstanbul Bankası (Banque de Constantinople) kurulmuştur. Banka'nın ömrü çok uzun sürmese de gelecekte kurulacak diğer bankaların önünü açmıştır.

1844 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin altın ve döviz stoku sıfırlanmıştır. Artık Osmanlı Hazinesi borç bulmadan yaşayamaz hale gelmiştir. Aslında bu tarih sonrasında devletin mali olarak tam bir tuzağa düştüğünü söyleyebiliriz. Bundan ne borç veren ülkeler ne de Galata bankerleri şikayetçi değildi. Çünkü borçlanma faizleri yüksekti. İstanbul dünyanın en hareketli borsaları arasında yer alıyordu. 1875 tarihine gelindiğinde borçlar ve faizler ödenmeyecek hale geldi. Bankerlerle arası iyi olmasına rağmen, 6 Ekim 1875 tarihinde Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'nın isteği doğrultusunda "İradeyi Seniye" yayımlanmıştır. Buna göre Osmanlı borçlarının vadesi gelmiş faiz ve anapara taksitlerinin yarısının ödenmesi ve geriye kalan borçlar için beş yıl vadeli %5 faizli tahvilat verilmesi kararı, aslında bütün dünya borsalarında bir şok tesiri yapmıştır.

Osmanlı, borçlarını ertelese de yeniden borçlanmak zorunda olduğu için 1879'da Sadrazam Said Paşa'yla bir iltizam anlaşması imzalamak zorunda kaldı. Anlaşmaya göre, altı dolaylı vergi olan varaka-i sahiha (pul) resmi; alkollü içecekler üzerindeki miriye ve ruhsatiye vergileri; İstanbul ve havalisi balık vergisi; İstanbul ve havalisi, Bursa, Samsun ve Edirne ipek gümrükleri alacakları kurulan Rüsum-u Sitte idaresine devredilmiştir.

Bu kurum, Osmanlı Devleti'nin moratoryum ilan etmesiyle, 1881 yılında Muharrem Kararnamesi'yle kurulan Düyun-u Umumiye İdaresi'ne devredildi. Düyun-u Umumiye İdaresi, kurduğu reji şirketiyle Osmanlı Devleti'ni adeta teslim de almış oluyordu. Osmanlı Devleti içine düştüğü mali tuzaktan kurtulmak için birçok yola başvurdu. Sikkelerin ayarını bozdu; banknot çıkardı; yeni tahviller çıkardı. Ancak hiçbir, kaçınılmaz sona gidişi engelleyemedi.

Galata Bankerleri kitabında Haydar Kazgan, Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü ekonomik çöküntüyü belgelere dayanarak anlatmakta. Okuyucu kitabı okurken

sadece o dönemde yaşananların iktisadi, sosyal ve siyasal geri planını öğrenmeyecek, aynı zamanda günümüz Türkiye ekonomisinin içinde bulunduğu duruma ilişkin de dersler çıkaracaktır diye düşünüyorum.

Kitabı bu baskıda tek cilt haline getirdik. Böylece bütünlüğü de sağlamış olduk. Bunun yanında, kitaba dizin ekledik. Umarız bu yeni düzenlemeler kitabın daha da okuyucu dostu olmasını sağlar.

Kitap sadece iktisatçılar, tarihçiler için değil, konuya uzak olanlar için de yakın geçmişin anlaşılması açısından öğretici bir içeriğe sahiptir. Bu sebepten, böyle bir eserin yeniden basılmasına ön ayak olduğum için çok mutluyum. Değerli Hocamız Haydar Kazgan'ı bir kere daha saygı ve sevgiyle anıyorum.

Prof. Dr. Ömer Faruk Çolak

7 Haziran 2022

Çankaya/Ankara

Önsöz

1960'lı yıllarda başlayan planlı ekonomi denemeleri Türkiye'de sadece ekonomi uygulama alanlarında başarılı olmakla kalmamış, ekonomi bilimi açısından da birçok olumlu gelişmelere destek olmuştur. Nitekim, Türkiye'nin o günlerde dünya ülkeleri için yapılan sıralamalarda az gelişmiş değil "gelişmekte olan" ülke sıfatlarına göre yer alması, ekonomik yönden nerede olduğumuzu ve ekonomik gelişme için planlı ekonominin ne derecede etkili olabileceği, iktisatçılarımız ve diğer sosyal bilimcilerimiz arasında verimli bir tartışma konusu haline gelmiştir. Bu arada Türkiye'ye vurulan "az gelişmiş" ülke damgasının tarihi kökenini ve tarihten gelen sebeplerini aramak için bir grup iktisatçı tarih araştırmalarına yönelmiştir.

Fakat bu tarih araştırmalarına yönelmeyle, hepsi Cumhuriyet çocuğu olan ve harf ve dil devrimleri sebebiyle yarım asır geriye kadar dahi gidip araştırma yapmak olanağı bulamayan birçok iktisatçımız, bu geriye dönüşü olmayan yolda yabancı kaynaklara başvurarak bir şeyler ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Maalesef, iktisadi mali konularda, özellikle son yüz elli yıllık Osmanlı Devleti hakkında yapıtlar vermiş olan hemen bütün Batılı yazarlar misyon adamı olduklarından, gerçekleri bu misyonları doğrultusunda değiştirmiş veya atlamıştır. Ayrıca, bugün için Osmanlı Devleti'nin son 150 yıllık iktisat tarihinin araştırılması, çağdaş iktisat ilmi anlayışına uygun yapılmadığı takdirde, örneğin 1960'ların başında Türkiye için kullanılan az gelişmişlik sıfatının tarihi kökenlerinin araştırılmasıyla asla bağdaşmamaktadır. Bu sebeple, yüzyıldır dillerden düşmeyen kapitülasyonlar, dış borçlar, tarımın sömürülmesi gibi başlıklar altında yazılıp çizilenler, Türkiye'ye 1960'larda vurulan "az gelişmiş ülke" damgasının tarihi kökenlerini açıklamaya yeterli olmayacaktır.

Türkiye'de planlı ekonomi denemesi, uygulama alanında olduğu kadar, teoride de büyük gelişmeler getirmiş ve özellikle sermaye piyasasının kurulması, dış borçlar, sanayileşmenin finansmanı gibi konularda seminerler, paneller, açık oturumlar birbirini takip etmiş, kitaplar, etütler yayımlanmaya başlamıştı. Ben de bir işletme yönetimi öğretim üyesi olarak, sermaye piyasası ve sanayileşmenin finansman konularında kısa zamanda yirmiyeye yakın etüt yayımlamış ve bu arada bu konularla ilgili iç ve dış ülkelerde seminerlere katılmışım. Bu seminerlerden birinde rahmetli hocamız Hazım Atıf Kuyucak, eski Galata Borsası'ndan bahsederek, bu konuda araştırma yapmak için kendisinin vaktiyle büyük istek içinde bulunduğunu, fakat işlerinin çokluğu dolayısıyla bu arzusunu bir türlü yerine getiremediğini, benim bunu yapabileceğimi söylemişti. O günlerde İTÜ'de "Devrim Tarihi" derslerinin bir kısmı, hocamız Reşat Nalbantoğlu'ndan bana devredilmişti. Reşat Bey hocamızın tarih merakı daha o devirde İnşaat Fakültesi'ne bağlı bir kürsü içinde sıkışmış kalmış olan biz iktisat ve işletme hocalarına "Türk Tarihi" ile ilgili en önemli yapıt-

lardan oluşan bir kütüphanenin kurulmasına fiilen çalışmak ve destek olmak görevini de yüklemişti. Bu arada ben eski Arap harflerini az çok bildiğim için, bu işin seçme ve bürokratik tarafını yüklenmiştim. Reşat Bey hocamız da “Türk Devrim Tarihi”ni, o devirde bulunduğumuz iktisadi gelişme meselelerinin tarihi kökenlerine inmek ve hatta bu konularda tabuları yıkmak için bir fırsat olarak kullanmayı prensip olarak kabul etmiş ve bu yolda bizlere cesaret vermiş, destek olmuştu.

İşte, bu ortam içinde elime geçen bir küçük kitapçık beni Galata bankerlerinin sonradan senelerimi alacak ve hala da başımı zaman zaman ağrıtan, sahip olduğum iki evin büyük bir kısmını kitap, belge, gazete, dergi ve kupürlerle dolduran, bu sebeple evde düzen kurmak isteyen karım Gülten Kazgan ile devamlı sürtüşmelere sebep olan bir merak, bir dürtü içine yuvarlamıştı. Bu küçük kitabın kapağı olmadığı için, kim tarafından yazıldığını saptayamamıştım, adını da iç sayfalardaki bazı açıklamalardan çıkarmaya çalıştım. Sonradan, ilk borsa komiseri Abidin Paşa’nın 1870’li yıllarda kaleme aldığı ve gerçek adının “Hava Oyunları” olduğunu saptadığım bu kitapla ilgili bir araştırma ve etüdüm “Toplum ve Bilim” dergisinin 6. sayısında yayımlandı. Tabii kitabın kim tarafından kaleme alındığını bilmediğim için açıklamada bulunmamıştım. Abidin Paşa’nın torunlarından olan bir yazar, haklı olarak bana aynı derginin daha sonraki nüshalarından birinde tenkitlerde bulundu; fakat beni asıl üzen, metni Türkçeleştirmede yaptığım hatalardı. Bunların bir kısmı gerçekten hata idi, bir kısmı ise beni tenkit edenin iktisat bilgisi olmamasından kaynaklanıyordu. Ama bu sayede kitabın hiç olmazsa kim tarafından yazıldığını öğrenmiş oluyorduk ve tenkitler olumlu sonuçlar vermişti.

Fakat işin içine girdikçe, özellikle Galata Borsası ve Galata bankerleri denilen ve genellikle Levantenler, Rumlar, Ermeni ve Musevi gibi azınlıklardan oluşan iş adamlarının hayatı bana çok cazip gelmeye başlamıştı. Ne var ki araştırmalarım bir yere gelip tıkanıyordu. Bu arada, yabancı yazarların bu konuda bitaraf olmadıklarını ve hemen hepsinin misyon adamı olduğunu da yavaş yavaş anlamış oluyordum; fakat bu buluş beni daha da rahatsız etmeye başlamıştı. Zira bu kanıtımı ispat etmek için orijinal belgelere ihtiyacım vardı. 1850’lerde kurulup 1929’ların sonuna kadar, bütün dünyanın en önemli borsaları seviyesinde olan ve hatta muamele çeşidi bakımından en ön sırada yer alan Galata Borsası hakkında ortada ne ciddi bir yazı ne de belge vardı. Gerçekte, bu devre zarfında günlük Fransızca ve İngilizce olarak yayımlanan gazeteler yanında, azınlık ve Bab-ı Ali basını bu borsa ve bankerler hakkında bilgi veriyordu, ama gazetelerin bu işle en çok ilgilenenlerine ulaşmak mümkün değildi. Kütüphanelerde soğuk günlerde çalışmak mümkün olsa bile memurlar çalışmıyor veya istenilen gazeteyi bulup size getiremiyorlardı. Fotokopi makineleri ya yoktu ya bozuktu ya da gazeteler yırtılıyor diye kullanılmıyordu. Bu konuda fazla milliyetçi olduğum için kendi tarihimizi gidip dış ülkelerde araştırmayı da utanç verici buluyordum. Sonra bazı arkadaşlarımın arşivlere girmem teklifini de henüz erken buluyordum. Daha ben yazılıp çizilip gazete ve dergilere geçmiş olan olayların onda birine ulaşmamışken, fiyaka olsun diye mi arşive girecektim? 19. asır

Osmanlı tarihini yazanları büyük bir dikkatle okumaya koyduğumda, “Osmanlı Mali Tarihi” başlığı altında çıkan küçük büyük bütün yerli ve yabancı yapıtlarda bir iktisatçı olarak aradığımı bulamadım. Hatta bulamamakla kalmadım, bir de bunlardan bazılarının istediğim bahis ve yorumlara girmek arzusunu gösterdikleri, fakat yeterli belge ve başvuru olanakları bulamadıklarını yazmaları beni büyük ümitsizliğe götürmüştü. Hele 1926 yılında “Borsa Rehberi” başlığı altında hazırlanan Türk basın tarihinin en kocaman yapıtında, uzun müddet Galata Borsası’nda görev yapmış iki yetkilinin İstanbul Borsası tarihi hakkında yaptıkları açıklama tam anlamıyla moralimi bozmuştu. Gerçi verdikleri birkaç sayfalık bilgi önemli idi ve Galata Borsası ve işleyişi hakkında tarihi akım içinde bilgi veriyordu ama yazarlarının “Maalesef elimizde fazla belge ve bilgi yok” şeklindeki özür beyanları beni ciddiye küstürmüştü. Fakat sonradan onlara hak verdim. Zira bizde kütüphanecilik ve bireysel çalışma arşivciliği ve dokümantasyonu edebiyatçı-tarihçi tekelinde kalmıştı. Kütüphane müdür ve yetkili memurlarının hemen tümü edebiyat-tarih-felsefe formasyonundan geliyordu. İşte bu sebeptendir ki, bugün Sherlock Holmes’un Arap harfleriyle ilk baskılarını arasanız hemen bulursunuz da Nafia Nezaretî’nin ekonomiden bahseden mecmualarını veya Galata Borsası bültenini bulmak için Avrupa yolunu tutmanız lazım. Neyse ki ben kitapçıları ve kütüphaneleri dolaşarak hurda kâğıtlar arasında çok önemli şeyleri bulup çıkarabildim. Fakat ben bile neleri attım... Hep evdeki düzen meselesi tabii, hanımların düzeni...

Galata bankerleri hakkında ansiklopedilerde, gazete ve dergilerin olağan ve fevkalade nüshalarında özet yayınlar yaptım. Bütün bu yayınlar okuyucuların büyük ilgisini çekti ve birçok mektup aldım. Üç yıldan beri de İstanbul Üniversitesi’nde master ve doktora programında “Osmanlı Finans Tarihi” adında iki sömestirlik bir ders yapmaktayım. Bu derslerin ilginç tarafı, kayıtlı öğrenciler yanında dinleyicilerin de bulunmasıdır, sanırım.

Genelde hazırladığımız kitap, Galata Borsası ve iş aleminin tarihinden ziyade folklorunu ele almaktadır. Kitap Tanzimat’la başlayan ve Düyun-u Umumiye’nin tesisiyle sona eren bir devreyi kapsamaktadır. Tanzimat’la, İngiliz ve Fransızlarla yapılan 1838 ve 1839 ticaret anlaşmalarıyla ithal gümrükleri %12’den %3’e indirilmiş ve ihraç vergi ve formaliteleri büyük ölçüde kaldırılmıştır. Ayrıca, kısa zaman sonra irili ufaklı bütün Avrupa ülkelerine de tanınan bu hükümler, bilhassa yabancı tüccar ve yerli ortakları veya temsilcilerine memleket dâhilinde serbestçe dolaşma ve istediği malı alıp satma olanağı verdiği için ekonomik hayat birdenbire gelişmişti. Ancak ihracatın üç misli kadar artmasına rağmen ithalatın hemen iki katı kadar artması, içindeki altın ve gümüş para stokunun dış ülkelere gitmesine sebep olmuştu. Nitekim 1845 yılına gelindiğinde özellikle İstanbul ve diğer liman kentlerinin başlıcalarında ödeme güçlükleri baş göstermiştir. Ayrıca dış ticaret de tıkandığı için dışa bağlı ekonomi büyük bir krizin içine düşmüştü. İşte bu krizi önlemek için Galatalı iki banker Baltazzi ve Alleon’a “Banque de Constantinople” adıyla tarihe geçen ilk banka kurdurulmuştur. Bu bankanın sermayesi yani öz kay-

nağı yoktu, dış ticaret tekniğini adeta bir takas odası gibi, Paris ve Londra piyasalarına çektiği römiz ve tretlerle yürütmeye çalışacaktı. Nitekim bu işte büyük başarı da göstermişti. Fakat bu arada hükümet, altın ve gümüş para eksikliğini gidermek için adına “kaime” denilen %6 faizli olan ve çeşitli kupürlerle kâğıt paralar ihraç etmek zorunda kalmıştı. Bu kâğıt para işine ister istemez bulaşan “Banque de Constantinople”, sonunda hükümetin isteğiyle tasfiyeye gitmek zorunda kalmıştı. O günlerde Kırım Savaşı da çıktığı için, artık içerideki sarrafların gücü hükümeti ve ekonomiyi finanse etmeye yetmez hale geliyordu. Bu arada Avrupa finans kapitali de oluşmuş ve halkın tasarruflarına aracılık etmede sanayi yerine dış ülkelere veya hükümetlerine kredi sağlama mekanizmalarını devreye sokmuştu. Kredi vermeye hazır olanlar kapıya gelince, küçük de olsa nüfusunun bir kısmı, yeni tüketim tarzlarına giren ve ordusu için silah, malzeme tedarikine düşen Osmanlı hükümetleri, gelenlere hoş geldin diyeceklerdi.

Dış kredilerin birbiri ardına sıralanması ve bu arada iç borçların devamlı olarak dış borçlarla konsolidasyonu, ortaya bütün Avrupa borsalarında işlem gören Osmanlı kağıtlarının çıkmasına sebep olmuştu. Bu malzemeyle içeride bir borsa teşkili, ellerinde birikmiş sermayeyi çeşitli politik sebepler yüzünden ve bu arada güvensizlik sebebiyle sanayileşmede kullanamayan Osmanlı azınlıkları ve özellikle Galata’da, Fatih zamanından beri ticaret ve para işleri yapan ailelerin açığöz fertleri, Galata’da mevcut bulunan ve genelde altın, gümüş para ve kaime sergi vesaire gibi evrak ticareti yapanlar, Osmanlı menkul evrakının cazibesi ortaya çıkınca aralarında anlaşarak bir borsa kurmayı tasarlamıştır. İşte bizim hikâyemiz o günlerde başlayacaktır.

Bu noktaya gelmişken okuyucularımıza bir şeyi daha hatırlatmak isterim: Galata, sadece borsasıyla değil, aynı dönemde bir transit ticaret merkezi olarak da önem kazanmıştır. Bu konuda yaptığımız araştırmayı yakında yayımlayacağız. Osmanlı merkantilizmi dediğimiz ve aşağı yukarı Galata Borsası ile paralel faaliyette bulunan bu mal alışverişiyle, Osmanlı İmparatorluğu son 100 yılını zaman zaman tarihçilerin bile söyledikleri, devamlı olmasa da ara sıra ortaya çıkan “bol-luk yılları”yla geçirmiştir. Galata’da yerleşmiş olan finans kurumlarının ortağı ticaret kurmayları Karadeniz ve Orta Doğu ticaretini yönetmişlerdir. Bunun en büyük göstergesi 1840’lardan sonra, ta 1914’e kadar dış ticaret açıkları yanında, alınan dış borçların tediye bilançosunu dengeye getirmekten uzak kalmasıdır. Bu açık, o halde nasıl karşılanmıştı? Transit ticaret ile. Rivayete göre Abdülhamit’in en büyük kaygısı İstanbul’un buğdaysız kalması imiş. Onun için limana buğday gemilerinin geleceği haber verilir ve o da dürbünle seyrederek rahatlamış. Bir gün meşhur banker Zarifi Abdülhamit’in huzuruna çıktığında -ki bu ziyaretler çok sık olurmuş- Padişah: “Yahu Çorbacı -o devirde Rum tüccarına böyle seslenilirmiş- Romanya’dan buğday alıyormuşuz, gemileri gördüm, bu benim canımı çok sıkıyor” dediğinde, Zarifi: “Aman Padişah’ım endişeniz olmasın, Fransız ve İngiliz’in malını alıp Romenlere, onların mallarını da Fransız ve İngilizlere satıyor, ticaretinin bir

kısmı ile de buğday alıyoruz...” diye cevap vermiştir. Gerçekte tediye açıklarının görünmeyen kalemlerle kapanması gereği, bizi bu konuda çalışmaya sevk etmiştir ve olumlu sonuçlar elde edeceğimizi zannediyorum.

Beni Galata Borsası ve bankerleri, sarrafları konusunda bazı yargılara zorlayan sebeplere gelince, şunu her şeyden evvel söylemeliyim ki, Galata ve onu kapsayan iktisadi çevre hiçbir zaman borsanın teşkilinden sonra olduğu kadar Osmanlı olmamıştır. Keza banker ve sarraflar da birçoğu yabancı tebaa olmasına rağmen, işlerini oyunun kaidesinden dahi zaman zaman Osmanlı Devleti’nin yararına olacak diye sapmıştır. Birçok Rum, Ermeni, Musevi banker Osmanlı uyruklu olmaktan gurur duyduklarını kendi menfaatlerine en ters düştüğü zaman bile açıklamaktan, belli etmekten geri kalmamıştır. Gerçekte zaman zaman Galata Borsası ve bankerler vatan menfaatlerine aykırı tutum içinde olmakla itham edilmişlerdir, fakat bu gibi olayların sayı ve etkinliği Batı Avrupa’nın ileri sanayi ülkelerinde rastlananlardan hiç de fazla olmamıştır.

Uzun bir zihinsel çalışma ve hatta belgeler ve kitaplar arasında, bitip durmayan bir kovalamacanın ürünü olan bu kitap, Galata’nın Türk ekonomi tarihindeki rolünün bir kesitini aktarmaktadır. Düyun-u Umumiye’nin kuruluşundan 1914’lere kadar olan kısım ile 1. Dünya Savaşı, mütareke, İstanbul’un işgali, Cumhuriyet’in ilk yılları ve 1929 Krizi’ne kadar olan kısım ileride iki kitap halinde okuyuculara sunulacaktır.

Ayrıca kitabımın yeniden basılmasına vesile olan eşim Gülten Kazgan’a teşekkür ve sevgilerimi sunarım.

Prof. Dr. Haydar Kazgan

KISIM 1

Galata Bankerleri

Galata Bankerlerinin Ortaya Çıkışı ve Osmanlı Ekonomisinde Yer Alışları

Galata bankerleri veya Galata sarrafları diye anılan kişiler ve bunların 19. asrın ikinci yarısından sonra kurdukları bankerlik işletmeleri, Osmanlı mali tarihi yanında, özellikle, Türk-İslam tebaanın her katının ekonomik hayatını, hatta günlük yaşam koşullarını etkilemede büyük rol oynamıştır.¹ Bu bankerlerin tarihimizde oynadıkları önemli role rağmen bugün bunlar hakkında sentezleştirilmiş bilgiye sahip değiliz. Osmanlı tarihçilerinden Cevdet Paşa ve Lütfi Efendi yaşadıkları zamanın tarihini kaleme alırken, zorunlu gördükleri hallerde ancak bunların birkaçının adını vermekle birlikte, işlemleri ve çevrelerine etkilerini her nedense konu etmemişlerdir. Nitekim Cevdet Paşa aşağıda göreceğimiz gibi, “Maruzat”ında² 19. asrın ikinci yarısından itibaren dış istikrazlar ve tüketim toplumuna geçişi veciz bir şekilde kaleme alırken, Galata bankerlerinin saray, vükela, esnaf ve halk ile olan ilişkilerini olağan bir olay olarak yazıp geçmektedir. Buna karşılık Osmanlı İmparatorluğu’nun mali ve iktisadi tarihini yazan Batılı yazar ve araştırmacılar her konuda kendi açılarından bir sentez oluşturmak amacıyla oldukları için, konuyu bugünkü anlayış ve değerlendirmeler açısından pek az ilginç kılmaktan öteye gidememiştir.

Son yıllarda ise Türkiye’nin dış borçlarının yeniden bir iç mesele olmaktan çıkıp bir dünya finans konusu olması, bazı Batılı ve Türk araştırmacıları konuya bu yönden eğilmeye sevk etmiştir. Diğer taraftan Necibe Sevgen’in, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi’nde³ “Nasıl Sömürüldük-Sarraflar” başlığını taşıyan ve tamamen belgelere dayanan bir yazı dizisi yayımlanmıştır. Bu ilginç araştırma ne yazık ki tamamlanamamış ve ancak 18. asrın ortalarına kadar konuya ışık tutabilmiştir. Oysa Galata bankerlerinin Türk ekonomisindeki asıl önemli rolü Batı’daki Sanayi Devrimi’yle ağırlık kazanmakta ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Batı için devamlı pazar haline getirilmesinde bu bankerlerin rolü konuya bütün açıklığını getirmektedir.

II. Sultan Mahmut devrinde başta İstanbul olmak üzere, İzmir ve diğer güney limanları ile Karadeniz limanlarına kadar Sanayi Devrimi’nin çeşitli ve ucuz malları, Galata sarrafları ile onların bu liman kentlerindeki acente ve ortaklarını kısa zamanda daha da zenginleştirmişti. İstanbul başta olmak

üzere, özellikle liman kentleri ile bazı önemli kentlerde bu ucuz ve çeşitli mallara talep sadece saray, vükela, bey ve paşalardan gelmeyip, İslam-Türk halkı da bu malları tercih eder duruma düşünce, bankerlerin iş hacmi bir anda genişlemişti. Galata bankerleri imparatorluğun hemen her tarafında kredi işlerine hâkim olarak, bir taraftan yerli tüccar ve diğer taraftan da tüketiciyi finanse etmek durumuna girmişlerdi. Özellikle yerli Rum bankerler tüccar ortakları ile faiz haddi nispi olarak düşük kredilerle Batı'dan getirdikleri ve satın aldıkları malları imparatorluk hudutları içinde peşin parayla satarak ellerinde biriken paraları birkaç misli faizle bu malları pazarlayanlara ve tüketicilere kredi olarak veriyordu. Bu tüccar-banker ortaklığı Osmanlı İmparatorluğu hudutları içinde Batı'ya ihraç edilen malların (özellikle tarımsal hammadde ve tahılların) ucuza kapatılmasını da sağlıyordu. Kurdukları finansman ağlarıyla üreticilerin mallarını mahsul daha hazır olmadan çok düşük fiyatla satın alıyorlardı.

Rum bankerlerin Rum tüccarları ile bu ortaklığı, finansman ağları sayesinde onları adeta monopolcü satıcı ve monopolcü alıcı olarak güçlendirirken, Ermeni ve Yahudi sarraflar daha ziyade iç tüketimi ve özellikle saray, vükela ve yüksek memurların artan tüketim ihtiyaçlarını finanse eder duruma girmişlerdi. Fakat bu arada geleneklere uygun olarak özellikle Ermeni bankerler çeşitli vergilerin iltizamında devlet sarraflığını yürütüyordu. Yahudi sarraflar ise daha ziyade saray ve vükela ile bazı yüksek memurların tüketim masraflarının finansmanında büyük rol oynamaya başlamıştı.

Sultan II. Mahmut devrinde, Sanayi Devrimi'nin imparatorluğun iç sınai üretim yapısını bozan etkisi, aslında Galata bankerlerinin öncülüğüyle gerçekleştirilmiştir, denebilir. İlk zamanlar II. Mahmut, gümrük hasılatının kısa zamanda yükseldiğini görerek Batı mallarının girişini tahdid eden hükümleri kaldırmakta tereddüt etmemiştir. Zira gümrük kapılarında aynen ve ekseriya değeri yüksek Batı paralarıyla tahsil edilen bu resimler, iltizam yoluyla tahsil edilen diğer vergilerden çok daha sağlam birer varidat kaynağı olarak görülmüştü. Örneğin, 1802 yılından beri zamanın meşhur sarraflarından ve Ermeni cemaati reislerinden Düzoğlu Ohannes'in üzerindeki İplik Resmi iltizamının geliri yanında, ithal edilen pamuklu kumaşların gümrük varidatı kat kat üstündü. Fakat imparatorluğun iç pazarlama düzeninde o devirde bir nevi esnaf loncaları olan "gedikler"⁴ hala hâkim durumda idiler. Bu gedikler İstanbul ve civarında ve imparatorluğun her tarafına yayılmış üretici loncaları ile iş birliği içinde bulunuyordu. Ayrıca Yeniçeriler de özellikle İstanbul'daki gedikler ile menfaat birliği içinde idi; bunlarla açık veya kapalı ortaklıklar kurmuşlardı. Sarraflar uzun bir müddet bu gedikleri finanse etmişti. Fakat yerli azınlık tüccarlarının Batı ticaretiyle güçlenmeleri

ve faiz ödeme güçlerinin yükselmiş olması, mallarını hemen satabildikleri ve paraya çevirebildikleri için risklerinin azalmış olması, sarrafların bütün güçleriyle bunların finansmanına yönelmelerine ve gediklere birtakım zorluklar çıkarmaya başlamalarına sebep olmuştu. Bu sebeple, Batı mallarının kendileri tarafından ve gedik inhisarı altında içeride pazarlanması ve gedik olmayan tüccarlara bu hakkın verilmemesi için Yeniçerilerle bir olarak ayaklandıklarını görmekteyiz. İlk olarak hamal gediklerini kullanarak, bunlara gemiden rıhtıma indirdikleri her yabancı mal için malın değeri kadar ham-maliye ödenmesini talep etmişlerdir. Talepleri kabul edilmeyince yağmalara başvurmuşlar ve II. Mahmut'un yabancı elçilerin zoruyla Beyoğlu tepele-rinde yabancı tüccarlar için kurdurduğu barakalara geceleri hücum ederek yakmaya koyulmuşlardır. Bütün bu olaylar Yeniçeri desteğiyle yapıldığı için 1826 yılında "Vaka-i Hayriye" olayında yabancı elçilerin oynadığı rolü araştırmakta fayda vardır. Fakat bugüne kadar böyle bir araştırma yapılmış değildir. Yeniçerilerin ortadan kaldırılmasıyla gediklerin imtiyazlarını tah-dit eden hükümler yürürlüğe konmuş ve zamanla daha da sertleştirilerek bunların ticaret ve üretim hayatımızdaki rollerinin 19. asrın sonuna doğru tamamen ortadan kalkması sağlanmıştır.

Sanayi Devrimi, Tüketim Toplumuna Açılış ve Galata Bankerleri

Sanayi Devrimi ve onun kendine pazar yaratmak için Osmanlı İmpara-torluğu üzerinde politik baskı kurması Batı ile Osmanlı İmparatorluğu ilişkilerinde yeni bir safha yaratmıştır. Nitekim Batılılar, özellikle yabancı tüccar ve iş adamları ile onların imparatorluk içindeki azınlıklardan oluşan ortak ve ajanlarına ve bu arada Galata bankerlerine serbestçe ve piyasa koşulları için-de faaliyet göstermelerini sağlayan Tanzimat Fermanı'nı ilan ettirmişler ve aynı yılda Fransızlarla ve bir yıl sonra da yani 1839'da İngilizlerle imzalanan ticaret anlaşmalarıyla hedeflerine varmayı garantilemiştir.

Tanzimat'ın getirdiği yeni hukuk düzeni gedikler ve korporatif düzen içinde o zamana kadar imparatorluğun tarım dışı mal ihtiyacını büyük öl-çüde karşılayan sinai kuruluşları, kısa zamanda yabancı rekabeti ve eski finansman usullerinin geçerliliğini yitirmesi dolayısıyla faaliyetlerini terk etmişlerdir. Böylece işyerlerini kapatan gedikler, bunları ilk zamanlar yük-sek kiralara Batı mallarını satan azınlıklara kiraya verebildikleri için küçük rantıye sınıfını oluştururken, bu olanağa sahip olamayanların bir kısmı da okur yazarlıkları ve hesap bilgileri sayesinde Tanzimat'la şişirilen devlet kad-rolarına kapılanmıştır. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet yöneti-

mi ve idare yapısı, devlet hazinesinden maaş alan ve bir anlamda Osmanlı proletaryasını oluşturan küçük rütbeli ve düşük maaşlı memur kadrolarıyla doldurulmuştur. İleride göreceğimiz gibi, İslam-Türk tebaanın üretim ve ticaret alanından tamamıyla çekilerek kısmen de olsa devlet proletaryası haline dönüşmesi devletin ve Türk-İslam tebaanın süratle fakirleşmesinin esas sebebini teşkil edecektir.

Bu proleterleşme hareketi sürüp giderken azınlıklar, Sanayi Devrimi'yle desteklenen Batı'nın Osmanlı İmparatorluğu'na uyguladığı merkantilist politika sayesinde bir ticari ve finans burjuvazisi oluşturmuştur. Bu burjuvazi, artan kaynaklarıyla beslediği kilise, okullar ve yardımlaşma dernekleriyle kısa zamanda güçlenerek Osmanlı idaresinde bazı mevkileri ele geçirdiği gibi, mali gücü sayesinde birçok idari kararlarla bazı kanunları kendi çıkarlarına uygun olarak düzenlenmesini sağlamıştır, denebilir.

Bu burjuvazinin en etkin ve güçlü yanını Galata bankerleri teşkil etmiştir. Fakat bu bankerler eskilerden farklı olarak uluslararası üne kavuşmuş ve bankerlik bilgileri ve güçleriyle Avrupa'da da nam salmış kişiler olacaktır. 1850'lere kadar Galata bankerlerinin hemen tümü alaydan yetişme idi. Artık Teselyalı Rum bir çobanın oğlu İstanbul'a gelip odacılıktan bankacılığa yükselemeyecekti. Güçlenen Rum, Ermeni burjuvazisi, açtıkları muntazam ve güçlü okullarda çocuklarına ilk ve orta eğitim yaptırdıktan sonra yüksek tahsil için Avrupa'ya göndermeye başlayacaktı. Okullarında ilkokuldan başlayarak ticari hesap ve bankerlik bilgileri veriliyordu. Bu sebeple 1854'ten sonra başlayan dış istikrazların komisyonculuğunu yapacak bir yeni nesil yetişmişti. Böylece Sanayi Devrimi'nin ikinci aşamasında finans kapitalin beslediği sermaye piyasaları ve borsalarda Galata sarrafları kendilerini göstermeye başlayacaktır.

Galata bankerleri hakkında çok yakın zamanda yayımlanan bir araştırmada 1845'te İstanbul Bankası'nın kurulmasıyla Galata bankerlerinin sonunun geldiği iddiası yer almaktadır. Bu bir bakıma doğrudur. Artık içeride kuyruklu sarraf veya köşe sarraflarına iş kalmamıştı. İmparatorluğun her tarafına yayılmış bu tefeci ağı, esnafın, küçük sanatkâr ve imalatçıların, küçük çiftlik sahiplerinin ekonomideki önemlerini ve daha bilinçli bir Galata bankerleri sınıfının işte tam bu sıralarda ortaya çıkmaya başladığını da kabul etmek zorundayız.

Yeni Bankerler ve İlk Bankanın Kuruluşu

İstanbul Bankası adını alan ilk bankanın Manolaki Baltazzi (Baltacı) ile J. Alleon adında iki banker tarafından hükümetin teşvikiyle kurulduğu bilin-

mektedir. Manolaki Baltazzi, Osmanlı mali tarihinde yarım asırdan fazla bir zaman büyük rol oynamış bir bankerdir. Büyük servet ve mülk edinmiştir. Hatta Abdülmecid'in Fransız şair Lamartine'e işletmesi için hediye ettiği Ay-dın'daki bir çiftlik bu bankere ait idi. Devlet o zaman Lamartine gibi ünlü bir kişinin şöhretinden yararlanarak dış borç almada bazı kolaylıklar elde etmek istemiş ve Reşit Paşa'nın öncülüğü ile, işleri bozulmuş olduğu için kendine yeni gelir kaynakları aramak isteyen, aynı zamanda bir tarım işletmecisi olan Lamartine'in başvurusu olumlu karşılanmıştı. İstanbul'a gelen Lamartine saraya kabul edilmiş ve kendisine kirye Baltacı'nın Aydın vilayetinde sahip olduğu ünlü çiftliklerinden bir tanesi kiralananarak çiftçilik denemesi yapmak için bedelsiz ve hatta vergilerden muaf olması şartıyla verilmişti. Fakat bu proje gerçekleşmediği halde, Osmanlı hükümeti gözden çıkardığı yılda 80.000 kuruş kira bedelini ömür boyu Lamartine'e bir rant olarak ödemeyi taahhüt etmişti.

Baltazzi'nın diğer bir özelliği de Osmanlı İmparatorluğu'nda tebaa olmadığı halde ilk mesken mülkü edinen kişi olmasıdır.⁵ Ekte sunduğumuz belgelerde göreceğimiz gibi, hükümet Baltazzi'ye ecnebi tebaası olduğu halde Beyoğlu'nda Tophane sırtlarında "Müslüman mahallesine yakın olmamak ve emsalleri için geçerli olmamak şartıyla bir mesken yaptırmasına" müsaade vermişti.

Bankanın diğer kurucusu ise Fransız İhtilali'nde soylu sınıfa mensup olduğu için İstanbul'a kaçan ve buraya yerleşen zengin bir banker ailesine mensup J. Alleon idi.⁶

Bankanın hükümetin aracılığıyla kuruluşunun rasyonelitesi o devirde doruk noktasına gelmiş olan Batı ticaretinde ortaya çıkan ödeme güçlükleri ve kambiyonun istikrarsızlığı idi. Dış ticaretin açık vermeye başlaması dolayısıyla, ithalatı ancak dış ülkelerde geçerli para kaynakları yaratmak veya kredilerle finanse etmek zorunda kalan yerli azınlık tüccarları, kambiyo kurunun kredisizlik sebebiyle devamlı aleyhe dönüşmesinin sonuçlarını hükümete açıklayarak kendilerine kredi sağlanmasını istemişlerdi. İçeride, dışa bağlı olan ve genellikle saray ve vükela ile yüksek memurların tüketim ihtiyaçlarının devamlı yükselen yabancı paralar kambiyesi sebebiyle fiyatlarının artması şikâyet ve sızlanmalara sebep olmuştu. Cevdet Paşa'nın ifadesine göre o sıralarda saray ve vükela ve yüksek memurlar ve zenginleşen esnaf ve tüccar İstanbul'da o zamana kadar görülmemiş bir lüks içinde yaşamaya koyulmuştu. Bakınız ne diyor Cevdet Paşa: "*Balada işaret olduğu üzere, Abbas Paşa valiliğinde Mısır'dan İstanbul'a pek çok paşalar ve beyler ve hanımlar hicret eylediler. Büyük paralarla konaklar ve yalılar aldılar. Alafranga tecem-mülat ile tefriş ve tezyin ettiler. Bol bol paralar sarf israf eylediler. Esvabı se-*